

ROMANI VJEKOSLAVA KALEBA

Romaneskní opus Vjekoslava Kaleba uklapa se u dvije glavne poetičke struje poratne hrvatske književnosti: realističku i egzistencijalističku. Upravo je Kaleb – s Božićem, Desnicom, Franičevićem Pločarom i dr. – pokazao da realizam nije mrtva paradigma i ostatak tradicije nego stvaralačka metoda što se stalno obnavlja, preobražava i dalje razvija. No iskustvo rata tražilo je posebnu prilagodbu i modernizaciju klasične metode i inoviranje romaneskne tehnike. Društvena reprezentacija i deskripcija izvanjskoga svijeta – riječju mimetička romaneskna praksa – morala je doživjeti preobrazbu.

Među piscima koji su vješto povezali tradiciju i inovaciju, klasičnu naraciju i moderni analitički postupak, Kalebu svakako pripada istaknuto mjesto. No prije toga i on je morao platiti bolan danak “socijalističkom realizmu”, tj. žrtvovati umjetnost zbog ideologije i doktrine. Mislimo, daka-ko, na njegov romaneskni prvijenac *Ponižene ulice* (1950), kojega su dijelovi u nastavcima izlazili pod naslovom *Automati* u časopisu “Republika” 1948. Možemo se samo iskreno začuditi da je jedan tako zreo i talentiran pisac, s već značajnim književnim iskustvom iza sebe (s nizom novela antologijske vrijednosti), objavio tako monotonu i suhoparnu prozu. I sam je Kaleb osjećao estetski podbačaj pa se kasnije upustio u pisanje nove, redizajnirane varijante romana, sada i pod novim naslovom *Poniženi grad* (1969). Ukupni dojam tako je ipak barem donekle popravljen.

Bolji umjetnički rezultati postignuti su u romanu *Bijeli kamen* (1954), možda i zato što je u njemu Kaleb za poprište radnje izabrao prostor koji bolje poznaje i koji mu, kao umjetniku, očito više “leži”. Umjesto “poniženog grada” i etičkih dilema frustriranih intelektualaca ovdje se tematizira “poniženo selo” te život i problemi priprostih ljudi. Pozu i iskon-

struiranost iz *Poniženih ulica* zamijenili su spontanost i jednostavnost. Radnja *Bijelog kamena* smještena je u Dalmaciju, u okolicu Zadra, u vrijeme talijanske okupacije. Iz jedne anegdote, humoristički intonirane epizode o kidnapiranju talijanske učiteljice u dalmatinskom selu postupno se razvija i klija slojevita priča s krajnje ozbiljnim implikacijama. Dotaknuta su bitna pitanja s kojima se susreće čovjek u ratnom vihoru: o moralnom integritetu, zločinu, odnosu prema Drugom, kušnjama humanosti, smislu i načinima angažmana.

Bijeli kamen iz naslova simbolično je središte teksta i veliki označitelj: sve iz njega izvire i sve se u njega opet vraća. Javlja se kao provodni motiv, a u njemu slutimo – kao npr. i u Andrićevim mostovima - različita značenja, sva povezana s prostorom ljudske slobode, umjetničke kreacije, nedosegnete ljepote, harmonije, “neosmišljene svrhe”. Umjetnički nastrojeni i tankočutni seljak Strana kleše kamen želeći ga oživjeti, humanizirati, pretvoriti u djelo i smisao. U oblikovanju kamena i otporu materijala sluti “ljepotu mogućnosti i tugu sudbine”.

Suprotnost je bijelom kamenu ratna zbilja obilježena strahotama, kaosom, nasiljem, energijom razaranja. Idejna potka romana izvire, dakle, iz temeljnog sukoba dvaju životnih principa: stvaralaštva i destrukcije. U znaku je toga kontrapunkta cijeli roman i djelovanje svakog lika. Neobičan, nedorečen i disonantan kraj, ta svojevrsna “piščeva nepatetična poanta”, kako je naziva Katica Čorkalo, a oko koje je u kritici bilo dosta neslaganja, ipak je primjereno kompozicijsko rješenje jer podcrtava apsurdnost čovjekova usuda u ratu. No temeljna je napetost ostala nerazriješena: bijeli kamen, tj. umjetnina kao djelo čovjekovih ruku, jest doduše vječna i neuništiva, ali kome ona služi ako nema čovjeka i humanosti?!

Osim dobro ocrtanog lika seljaka Strane, Kaleb je ovdje dosta kreativne energije utrošio i na portretiranje ženskih likova. Cvitu, koja je oličenje duha i znatiželje, i Nastu, koja je oličenje prirode i praiskonskog “vječnog ženstva”, Šoljan je štoviše proglasio “najženstvenijim ženama u našoj poslijeratnoj literaturi”. Slabije su uspjeli negativni likovi u čijem opisu još ima ostataka vidljive tendencije i duhovne klime onoga vremena.

Više nego u drugim romanima Kaleb je u *Bijelom kamenu* eksperimentirao narativnom tehnikom i raznim tipovima diskursa. Stanko Lasić

u svojoj je tipologiji narativne sintagmatike pokazao, upravo na primjeru ovoga romana, Kalebov prilog u stvaranju kompleksne i policentrične periode kojom je nastojao olabaviti “monolitnu narativnu totalizaciju”. Asocijativna tehnika i forsirana težnja sugestivnosti rezultirali su čestom uporabom parataktičkih rečenica, najčešće u obliku polisindetona. Iskaz je gust, neproziran, mjestimice i pomalo preciozan.

Kalebova opsesija kretanjem, naznačena već u neuspjelim *Poniženim ulicama*, došla je do punog izražaja u kratkom romanu *Divota prašine* (1954). Ova se proza posve uklapa u egzistencijalističku paradigmu koju su promovirali “krugovaši”: fokusira ljude u tzv. “graničnim situacijama” (K. Jaspers) i bavi se analitikom postojanja, tj. čovjekovom moralnom, duhovnom i metafizičkom dramom. A rat, kao primjer “ekstremne” situacije, upravo vodi preispitivanju humanističkih vrijednosti i čovjekove pozicije u svijetu i društvu. Jedna ratna scena poslužit će Kalebu kao poticaj za razmatranje etičkih i filozofskih problema. Roman “ljudske situacije”, kako se često imenuje takav tip proze, realizira se u različitim oblicima, a Kaleb je u *Divoti prašine* odabrao alegorijsku formu: kretanje je ovdje projekcija egzistencijalne strepnje i straha pred ništavilom.

Dvojica partizanskih boraca – Dječak i Goli – susreću se u divljem, gotovo nadrealnom prostoru i pokušavaju zajednički pronaći svoju brigadu koju su izgubili poslije bitke. Tako napredovanje, gibanje, naporno svladavanje prostora postaje osnovni smisao, ali i *modus vivendi* središnjih likova. Jednolično, mehaničko ali uporno i dosljedno kretanje u romanu višestruko je motivirano: njime se dvojac približava “blistavoj svrsi”, vraća izgubljenoj brigadi, dakle zajednici, kolektivnoj solidarnosti, Drugome. Kretanje je i unutrašnji imperativ: oblik opstanka i samoprovjere, ispit poštenja i savjesti (K. Čorkalo). Njime se Dječak i Goli približavaju sebi i svijetu, dakako samo asimptotski jer cilj/smisao nikada ne dostižu.

Autentičan smisao i ljepota ostaju stoga u samom traženju, u stalnom izazovu, izdržljivosti, kušnji, u sizifovskom naporu koji je istodobno i uzvišen i apsurdan:

Bilo je u njihovoj vjeri mnogo sumnje. Bilo je u njihovoj vjeri čak i uvjerenja da neće nakon ovoga napora ugledati svijetle obale, kako su većim dijelom života navikli na neispunjenja želja, ali sve to nije moglo pokolebati težnju za svrhom.

No, ako se kretanje u *Divoti prašine* može protumačiti kao alegorijski put prema ispunjenju smisla, kušnja tijela sasvim je konkretna i gotovo opipljiva. Kao što je u kritici primijećeno, čovjek je ovdje trostruko ugrožen: od neprijatelja, od prirode i od svoga “ja” (Zlata Derossi). Fizička patnja uzrokuje teške misli i potiče stalnu sumnju. Velik dio romana zaokupljen je odnosom između volje duha i energije tijela, svetosti ideje i zahtjeva organizma. Put Dječaka i Golog po vrleti u znaku je stalnih duhovnih i fizičkih iskušenja. Snagu duha ugrožavaju umor, iscrpljenost, hladnoća, strah, žeđ i, posebno, glad. Likovi su neprekidno izloženi velikim, upravo nadljudskim naporima i kušnjama izdržljivosti. No tim je veća čistoća i plemenitost njihovih intencija.

Kaleb je u *Divoti prašine*, bez obzira na konkretnu ratnu pozadinu, inzistirao na općeljudskim vrijednostima i preokupacijama. Stoga i kronotopi postaju nebitni. Oni su, doduše, diskretno naznačeni (“negdje oko Zelengore”, “nad Sutjeskom”, tri godine od početka rata), ali radnja se odmiče od konkretne stvarnosti u neku neodređenost i nestvarnost. Vremensko-prostorni odnosi u *Divoti prašine* riješeni su kao u bajci ili legendi. Događaj se mogao zbiti bilo gdje i bilo kada. Nema preciznih vremenskih datacija, kao što nijedno selo, planina ili rijeka u romanu nemaju imena. Nemaju ga ni likovi. Često se gube razlike između sna i jave, mogućeg i nemogućeg. Vrijeme je razbijeno, neodređeno, subjektivno, u svakom slučaju neizmjerljivo kronometrom (“Hodali su sate i sate, ili minute i minute, ili tko zna koje vrijeme”, “Koliko vremena već idu? Dvije godine, tri godine, decenije?”). Zbivanja ponekad nalikuju “radu sna” ili kao rezultat priviđenja. To se sugerira rečenicama koje često počinju sa “kao da” ili “činilo se”:

Činilo im se da vlada tišina. Da sunce nesmetano sja i da je nebo slobodno. Nisu primjećivali daleku pucnjavu. Na časove bi zagrmjeli mukli rojevi granata i negdje bliže rastavljene, štedljive teške bombe. Činilo se da se bregovi razgovaraju. Činilo se da grmi u tvrdim grudima zemlje dubok, zadovoljan san.

Hrvatski roman s ratnom tematikom ovim je djelom otkrio nove mogućnosti. Istinska dramatičnost ljudske sudbine u ratnom okruženju ocrтана je izvan bojišnica, akcija, patetike i individualnih podviga, dok su junaci

revolucije dobili, konačno, humani(ji) izgled. Nema više crno-bijele tehnike, deklarativnosti, prozirne didaktike, političke tendencioznosti. Nema više vidljivih ustupaka ideologiji. Herojsku i uzvišenu gestu zamijenio je izraz pun slutnje, naznaka i "ekspresivne nedorečenosti" (Ivo Frangeš).

Nakon više od tri desetljeća stanke, Kaleb je, sada već u dubokoj starosti, objavio svoj posljednji roman *Bez mosta* (1986), nakon što je djelo, u nastavcima, objavljivano u časopisu «Forum» 1985. Ratnu tematiku zamijenio je interes za aktualne probleme, osobito za gnojne rane društva. Poprište je radnje selo na moru, a naslovna sintagma odnosi se na promašeni socijalistički projekt: napravljen je most koji se ne otvara i ne propušta brodove kroz morski tjesnac, tako da je objekt posve nesvrshodan i, zapravo, apsurdan. Pripovjedač je opsjednut aktualitetom i socijalističkom društvenom klimom. Njegovo ironično oko uočava brojne negativnosti u društvu: otvoreno govori o gospodarskim promašajima, bujanju birokracije, korupciji, protekcijonizmu, voluntarizmu i nestručnosti na svim razinama. U radnji sudjeluje velik broj tipičnih figura jednog vremena i jednog sustava: politički funkcionari, seoski moćnici, intelektualci, karijeristi, službenici, čudaci, primitivci, izgubljena i bezidejna omladina. Tematiziran je i sam pisac u liku Jakova koji se pojavljuje kao zastupnik mudrosti i etičke ispravnosti. Roman je zamišljen kao kritika socijalističke društvene prakse, ali prenaplašeni angažman i često zamoran, docirajući ton otupljuju satiričku oštricu. To je i razlog što je u javnosti, bez obzira na provokativnost teme, prošao posve nezapaženo.

U cjelini uzevši Kalebovo romanopisanje važna je karika u lancu poratne hrvatske proze. U jednom delikatnom trenutku novije hrvatske prošlosti, kada su počeli popuštati ideološki pritisci i kad su se otvorile nove mogućnosti za širenje prostora umjetničke slobode, Kaleb je pokazao dovoljno širine i artistske dubine da i u romanima primjereno odgovori izazovima novoga vremena.

**BIBLIOGRAFIJA IZDANJA DJELA
AKADEMIKA VJEKOSLAVA KALEBA**

- NA KAMENJU. NOVELE. – Zagreb: Matica hrvatska, 1940.-188 str. – (Suvremena knjižnica Matice hrvatske. Kolo V. Knjiga 25.)
 *Sadržaj: Odlazak Perušine; Cikina ženidba; Između dana i noći; Lojko; Matin obračun; Noć; Sat; Prosjak; Na kamenju; Zlatna medalja; Marač nije umro; Djed Martin.
- IZVAN STVARI. NOVELE. – Zagreb: Nakladni zavod Jos. Čaklović K. D., 1942.-218 str. – (Suvremena biblioteka. Godište IV. Knjiga 1. Redovito izdanje)
 *Sadržaj: I. Veselje na zemlji (Gost; Veselje u raj; Špirkan u kući; Vrata od grada; Susret; Svaki svoje; U selu; Usput); II. U zgradama (Izvan stvari; U stakleniku; Kišobran; Za leđima)
- NOVELE. – Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946. – 276 str. – (Suvremeni pisci Hrvatske)
 *Sadržaj: Odlazak Perušine; Vrata od grada; Između dana i noći; Gost; Noć; Svaki svoje; Veselje u raj; Susret; Sat; Prosjak; Matin obračun; Na kamenju; Marač nije umro; Djed Martin.
- BRIGADA. – Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947.-197 str. – (Suvremeni pisci Hrvatske)
 *Sadržaj: Kronika dana; Na pragu; Na novoj stazi; Prozor; Četiri vozara; Brigada.
 **Ostala izdanja: Pula, 1961.
- NOVELE. – Beograd: Prosveta, 1947. – 258 str. – ćir.
 *Sadržaj: Noć; Vrata od grada; Prosjak; Svaki svoje; Matin obračun; Susret; Špirkan u kući; Između dana i noći; Marač nije umro!; Veselje u raj; Odlazak Perušine; Trideset konja; Rečnik.
- TRIDESET KONJA. – Zagreb: Novo pokoljenje, 1947. – 30 str. – (Biblioteka izabраних pripovijetki. Kolo III. Svezak 4.)
- KRONIKA DANA. – Zagreb: Nakladno poduzeće "Glas rada", 1949. – [55] str. – (Mala narodna knjižnica. Svezak 8.)
- PONIŽENE ULICE. ROMAN. – Zagreb: Zora, 1950. – 406 str. – (Suvremeni pisci Hrvatske)
 *Sadržaj: Ponižene ulice; Vjekoslav Kaleb (Šime Vučetić)
- PRIPOVIJETKE. NA KAMENJU. IZVAN STVARI. – Zagreb: Matica hrvatska, 1951. – 375 str. – (Suvremeni hrvatski pisci)